

– tudi če jo presojamo z današnjimi knjigotrškimi vatli. Leta 1907 je izšel pri Mohorjevi družbi v Celovcu prvi snopič knjige *Umni čebelar* izpod peresa Frana Lakmayerja, takratnega župnika v Št. Joštu nad Vrhniko, ki je bil natisnjen v nakladi, o kateri lahko današnje založbe samo sanjajo – v 84.390 izvodih. To je bil za slovensko čebelarstvo publikacijo absoluten rekord vseh časov, ki verjetno nikoli ne bo presežen in priča o čebelarstvu kot o pomembni in dragoceni kmetijski panogi.

292

Knjiga *Veliki ljudje slovenskega čebelarstva* je prijazna do bralca, v njej so tudi poimenovanja posameznih čebelarskih društev ter čebelarskih spomenikov, ki opozarjajo na slovenske čebelarje. Literatura, dokumentarni, ustni ter elektronski viri so natančno navedeni, na koncu je še abecedno kazalo petinpetdesetih predstavljenih čebelarjev z njihovimi osnovnimi biografskimi podatki.

Mojca Ramšak

Mirjam Mencej: *Styrian Witches in European Perspective: Ethnographic Fieldwork*. London: Palgrave Macmillan: Springer, 2017, XII, 454 str.

V zbirki Palgrave Historical Studies in Witchcraft and Magic je izšlo obsežno delo Mirjam Mencej, ki je nastajalo petnajst let, in sicer od leta 2000, ko je avtorica s skupino študentov Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani odšla na teren (na Kozjansko), da bi raziskali lokalno dediščino skozi etnološke krajevne pripovedke, do leta 2015. Že po prvem terenskem dnevu pa se je izkazalo, da v gradivu prevladuje čarovništvo in tako je avtorica ob pomoči študentov ali sama zbrala skoraj 170 obsežnih polstrukturiranih intervjujev z 237 sogovorniki iz 55 vasi, s pretežno gričevnatih delov ozemlja, ki se razteza na 300 kilometrih. Med pripovedovalci so – pričakovano – prevladovale ženske, in sicer v 66,7 odstotka, le 33,3 odstotka je bilo moških, pri čemer je bil najstarejši intervjuvanec rojen leta 1900 in najmlajši 1990. Večina sogovornikov je bila sicer v času intervjuja stara med 70 in 80 let.

Za 19. in 20. stoletje kar nekaj avtorjev opisuje čarovništvo, toda žal se opisi le redko dotaknejo njegovih družbenih kontekstov, saj večinoma imena pripovedovalcev in okoliščine pridobitve gradiva niso navedeni, namesto družbene dimenzije čarovništva tistega časa pa razkrivajo zgolj avtorjev »razsvetljeni« pogled na nazadnjaško praznoverje. Dr. Mirjam Mencej pa v knjigi predstavlja verovanja, prakse, vse plasti in tipe lokalnega čarovništva (npr. sosedske čarovnice, uroke proti čarovnicam, specializirane tipe čarovnic, vaške čarovnice, nočne čarovnice) v kontekstih evropskega čarovništva in njegovih preobrazb. Čarovništvo je v knjigi predstavljeno kot del družbene resničnosti in družbenih odnosov, tako npr. zvemo, zakaj so pripisovali čarovniška dejanja nekaterim osebam, psihološke mehanizme, zaradi katerih je čar deloval, okoliščine, ki so mobilizirale zgodbe o čarovništvu, razloge, zakaj so nekatere osebe dobile sloves čarovnic v skupnosti,

verovanje v nadnaravna bitja in preplet čarovništva z nadnaravnimi izkušnjami. Vsi pripovedovalci in tudi sama lokacija so anonimizirani, a kontekstualizirani.

Četudi je čarovništvo ostalo pretežno v spominu prek zgodb, pa je terensko delo pokazalo, da mnogi pripovedovalci še vedno verjamejo v njegovo moč, da reflektirajo družbene dimenzije obtožb čarovništva, da so nekateri poudarjali čarovniške prakse svojih sosedov ali zakopanim najdenim predmetom na svoji zemlji pripisovali čarovno moč. 37 ljudi je celo pripovedovalo o obtožbah čarovništva, ki so se nanašale na konkretne ljudi v skupnosti, nekaterim pa je v času terenskega zbiranja podatkov čarovništvo predstavljalo smiselno interpretacijo vsakdanjosti in učinkovit način za spopadanje s težavami.

Čeprav ne avtorica ne študentje niso nikoli prisostvovali pri konkretnih magičnih praksah, saj so teren obiskovali sporadično in ga niso imeli možnosti dalj časa opazovati z udeležbo, pa so tam ustvarili potrebno zaupanje, da so ljudje brez strahu pred posmehom in pred razkritjem o njihovih verovanjih govorili o čarovništvu. Čarovništvo za večino pripovedovalcev sicer nima nekega vitalnega družbenega pomena pri razlagi nesreč in regulaciji odnosov z drugimi, a mnogi še vedno verjamejo v njegovo moč ali slovijo kot čarovniki, ki izvajajo magične prakse.

Družbene napetosti in nestrpnost ter iskanje krivca zaradi raznih nesreč so bili najpogostejši vzroki za obtoževanje čarovništva. Domnevne žrtve čarovnikov in čarovnic so za razveljavljanje čarovniških urokov uporabljale različne strategije, od tega, da so poskušale vzdrževati dobre odnose s čarovnikom ter da osebi, osumljeni čarovništva, tega sploh niso dale vedeti, do tega, da so iskale pomoč pri ljudeh, ki so znali odčarati urok.

Sosedska čarovnica je predstavljala grožnjo od zunaj za kmečko posestvo. S pogledom in govorjeno besedo, redkeje tudi z dotikom ali dajanjem daril je lahko začarala žrtev (npr. oči, usta, kožo, telesne odprtine). Pred njimi so se poskušali zaščititi tako, da so se izogibali stikom z njimi, da jih niso smeli pogledati, govoriti z njimi, jesti njihove hrane, da ne bi začarale njihove zemlje. Posebna kategorija čarovnic so vaške čarovnice, ki so dobile tak sloves v širši skupnosti. Če je sosedska čarovnica simbolično prestopala meje telesa in posestva, je vaška čarovnica prestopala meje vaške skupnosti. O njihovih čarovniških dejavnostih je v skupnosti obstajalo določeno soglasje. Ob tem so obstajale čarovnice, ki so to postale zaradi različnih drugih razlogov, kot je starost, videz (npr. grdota, umazanost, neurejenost, telesna poškodovanost, kot sta grbavost in šepavost), obnašanje (npr. pretirana radovednost, prepirljivost, neposrednost, hudobija, preklinjanje, kajenje pipe, nesocialnost, odmaknjenost), neuklanjanje družbenim predstavam o ženskosti, lokacija bivališča, ekonomski, socialni, zakonski status (samski stan, vdovstvo), kršenje norm, stanje pod ali nad povprečno premožnostjo (npr. večja količina mleka ali masla, kot bi jo pričakovali glede na število krav v njeni lasti), posedovanje čarovniških knjig (npr. *Kolomonov žegen*, »brevir« ali knjige z nejasnim naslovom »Taužent fahe Hundgrube« oz. Tisočkratna pasja jama), posebna znanja, ki jih drugi niso imeli (npr. zdravljenje, poznavanje zelišč,

poznavanje tehnik kontracepcije, vedeževanje, posebno ravnanje z živalmi), sloves družine ter celo okoliščine njihove smrti in pogreba (npr. težka smrt ali pogreb, ki so ga spremljali posebni pojavi, kot so ropotanje, strele, saje). Pripovedi o vaških čarovnicah poudarjajo razloge za njihovo reputacijo, saj so te bile pogosto grešni kozli, krivi vsega zla, gospodarske škode zaradi vremena ipd. V takih primerih njihovih čarovnij niso poskušali odčarati, občasno so jim grozili, toda zaradi strahu, da jim bodo škodile, so se do njih vseeno obnašali zadržano. Ker pa so se ljudje ogibali žensk s čarovniško reputacijo, so te raje živele izolirano. Vaška čarovnica je imela status drugačnosti in tudi nezemeljskosti. Nočne čarovnice so nasprotno po svojem videzu, dejanjih, kraju in času svojega pojavljanja bile bolj povezane z nadnaravnimi bitji. Pojavljale so se kot lučke, prikazni ali v obliki nejasne prisotnosti. V te pojavne oblike so ljudje projicirali ženske, ki so slovele kot čarovnice.

Čarovnice so imele status Drugega v družbenem in teritorialnem smislu, nočne čarovnice pa so bile ontološki Drugi *par excellence*. Njihova pojava in izkušnje, ki so jih imeli z njimi, so utelešale drugi svet, dojemali so jih kot vsiljivke. Nočne čarovnice so prehajale meje med človeškim svetom in svetom onkraj. Vse tri tipe čarovnic združuje ravno njihova drugačnost v teritorialnem, družbenem, simbolnem in ontološkem pomenu ter prehajanje utrjenih in uveljavljenih meja. Ločevanje med temi tremi tipi čarovnic ni preprosto, avtorica je ločnice postavljala glede na kontekst pripovedi, npr. pri sosedskih čarovnicah je šlo bolj za zavist in slabe sosedske odnose, pri nočnih čarovnicah pa bolj za doživetja nadnaravnih in demoničnih sil, ki so kriva za izgube, blokade poti ipd.

Prelom z verovanjem v čarovnice, ki prinašajo nesrečo in prehajajo prostorske, vedenjske in druge meje ter ogrožajo zdravje in blaginjo, se je zgodil z izboljšanim ekonomskim položajem, zdravstveno oskrbo, prometnimi zvezami, socialnim zavarovanjem, ki so do neke mere zmanjšali občutek bivanjske negotovosti. Te spremembe so se na obravnavanem področju zgodile v sedemdesetih letih. Danes se »čarovniški« pojavi in druge družbene napetosti odpravljajo tudi z različnimi novodobnimi terapijami.

Knjiga *Styrian Witches in European Perspective* je odlična nadgradnja dveh predhodno objavljenih knjig iste avtorice: *Coprnice so me nosile: raziskava vaškega čarovništva v vzhodni Sloveniji na prelomu tisočletja* (Ljubljana: Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta, 2006) in v objavljenem gradivu pod naslovom *Po poteh zgodb* (Podsreda: Kozjanski park, 2007). To omenjam zato, ker poznam tudi druge okoliščine nastajanja te knjige, ki kažejo na žalostno realnost slovenske raziskovalne dejavnosti. Avtorica je namreč več kot 400 strani obsežno knjigo, 35 avtorskih pol, prevedla sama, za lekturo ji je nekaj sicer primaknila država, a brez kolegialnosti angleškega lektorja ji tudi s to subvencijo ne bi uspelo jezikovno urediti besedila. To ni prvi primer izvrstnega slovenskega raziskovalca ali raziskovalke, ki je dobil oz. dobila enkratno povabilo tuje založbe za izdajo knjige, a nobenega posluha države za takšno odlično popularizacijo slovenske etnologije. Tuje založbe so namreč zelo kreativne pri zniževanju stroškov dela. Ko povabijo avtorja k sodelovanju, pričakujejo brezplačno delo,

ki naj si ga pisec sam financira. Avtor resda s knjigo dobi referenco, ki je plod večletnega terenskega in kabinetnega dela, založba pa pobere vse dobičke od prodaje. Kako odčarati to ponižujoče stanje, vse bolj samoumevno delo na etični pogon v znanosti, in pričarati svet boljše prihodnosti za raziskovalce?

Mojca Ramšak

Zvonka Zupanič Slavec: *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem. Medicina skozi čas, javno zdravstvo, farmacija = The history of healthcare and medicine in the Slovene lands. From traditional to modern healthcare, pharmacy.* Ljubljana: Slovenska matica: Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2017, 458 str. 295

Dr. Zvonka Zupanič Slavec, predstojnica Inštituta za zgodovino medicine Medicinske fakultete v Ljubljani, je s prvo od treh knjig iz serije *Zgodovina zdravstva in medicine na Slovenskem* spisala kapitalno znanstveno monografijo, kakšne pri nas še ni bilo. Gre za bogato ilustrirano in z osupljivim naborom virov podprto sintezo v enciklopedičnem slogu o zgodovini medicine, od ljudske do znanstvene medicine, zdravstvenih razmerah in zdravništvu, razvoju sistemov zdravstvenega varstva in zakonodaje, razvoju javnega zdravstva, bolnišničnega zdravstva, medicine v izrednih razmerah, preskrbi zdravstva in prebivalstva z zdravili, medicinskih in farmacevtskih zbirkah ter vodilnih osebnostih v slovenski medicini in farmaciji.

Ni neverjetno, da ena raziskovalka sama napiše tako sistematično monografijo, ker knjiga dejansko odraža avtoričino dolgoletno temeljito, potrpežljivo in vztrajno delo na področju zgodovine in napredka slovenske medicine. V letu 2018 je izšel tudi drugi del (*Kirurške stroke, ginekologija in porodništvo*), tretji pa je v pripravi (*Internistične stroke, pediatrija, infektologija, neurologija, dermatovenerologija, onkologija, psihiatrija, dentalna medicina, zdravstvena nega, laboratorijsko-diagnostične, strokovne neklinične, zdraviliške in zdravstvenošolske dejavnosti*) in bo izšel leta 2019.

Knjiga se začne s temeljnim besedilom medicinske etike, s Sovretovim prevodom Hipokratove prisege in z Ženevsko deklaracijo Svetovnega zdravniškega združenja, ki velja za sodobno zdravniško prisego. Nato sledijo definicije zdravja, zdravstva in medicine ter spremne besede, ki bralca uvedejo v opis zakladnic medicinskega znanja in izkušenj od antike dalje.

Za etnologijo je gotovo najpomembnejši prvi del prve knjige, kjer avtorica v prvih poglavjih diahronično popiše ljudsko medicino, zdravilstvo, zeliščarstvo, nekdanje zdravstvene poklice, bolezni, predbolnišnične ustanove, samostansko medicino, medicinske sisteme in reforme vse do razvoja sistemov zdravstvenega varstva. V tem poglavju oriše značilnosti prvotne izkustvene medicine, ki je bila polna praznoverja. V prazgodovini niso poznali vzrokov večine bolezni (razen